

մտակայ սահմաններէն նաեւ բազմութիւն մը բարձրագոյն պաշտօնեաներ եւ նշանաւոր քաղաքացիներ, մէյ մը անոր համար, որպէս զի մասնական ինգիլներու մէջ անոնց օգնեն, մէյ մ'ալ որ անոնց գիրքն ու կացութիւնը արտաքուտ աւելի փառաւոր հանդիսացնեն¹:

(Ը-բ-ն-ի-ն-ի)

Կ. ԳԻՆՏԵՐԱՌԸ

ԿԻՆԻՐԻՈՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎՐԱՅ
ՊԵՏԱԹԻՐԻՆ ԸՆԹՈՒՆԻՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԵՋ
ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Ճառասանոտեայ շրջան Հայոց եկեղ. Պատմութեան
574 - 610:

(Ը-բ-ն-ի-ն-ի)

Կ. Լ. ՈՒ Ս. Գ.

Յովհաննէս Կոնստանտին Բ-ն-ի-ն-ի-ն-ի:

Դրեւուի Կաթողիկոսին Մովսիսի մահուամբն կ'սկսիկալուէր Հայրապետական երկփեղկեալ աթոռին ցանկալի միութիւնը: Գտնէ այս էր երկու կողման ալ ընդհանրապէս² ակնկալութիւնը: Յովհաննէս Բագրեւանդացի պիտի ճանչցուէր ընդհանուր Հայոց կաթողիկոս: Դասութիւնսն անձնաւորութեան եւ ժամանակակից խնդրոյ ի մերձուտ մտնարման ռութեամբ:

Յովհաննէս ճնշադալայն կ'ընշանակէն պատմագիրը Յունական Հայաստանի կազմ կամ կողմիտ գաւառի Բագրաւան գիւղը³: Բնէ կ'ըսէ եւ ժամանակաւ նաեւ գաւառի եպիսկոպոսն ոչինչ կ'աւանդուի ոչ մասին. վարադուրէն ներս կ'ընան առ հասարակ անոր կաթողիկոսութենէ յառաջ տարած կեանքը, այնպէս որ այսօր մեզի անյայտ է բոլորովին անգամ, թէ ունէր եկեղեցական որ եւ ինչ ասորեան: Պատմիչը, Յովհաննէս Պատմաբան եւ իրմ վարդան կ'ըրուատեն զինքը իրեն «այր ճշմարիտ եւ արդար եւ առաքինի ի վարս»⁴, «այր սուրբ եւ ընտրեալ յամենեցեւոյն»⁵: Լ. Ալեքանդր կ'անուանէ զՅովհաննէս «Արեւնական, բայց թէ ինչ աղբերէ ուսեալ եւ ինչ իմաստով, անյայտ է ինծի:

Պատմութեան մէջ յերեւան կ'երևէ իր անձնաւորութիւնն զինքերորդ գարու վերջին տասնեա-

կին (591), երբ Մորիկ կայսերական⁶ այս է արեւմտեան Հայաստանի համար որոշեց հաստատել առանձին կաթողիկոս, հակառակաթոռ Դուռնոյ Պարսկաստանոց Մովսէս Կաթողիկոսին⁷ անկախ բոլորովին անկէ: Յովհաննէս կ'ընտրուի ընտրութիւնն (591)2, որ ապահովապէս արդէն յառաջացած տարիքի մէջ ըլլալու էր⁸:

Կայսերական Հայաստանը փոքր շէր, ինչպէս սահմանէն կ'ըսենք. եւ Յովհաննէս իր թեման կարող էր միջիւ Մովսիսի հետ:

Բիւզանդականաց այս որոշումն իրեն վաճառ ունէր, ինչպէս կանխեցինք ըսել, կարելի կայսերական բաժնի Հայոց յարաբերութիւնքն Պարսկաստանոց հետ, եւ հակառակէն իրենց ձգել զանոնք: Սոյն այս վաճառան առնուշտ նոր Հայրապետին Կաթողիկոսարանն հաստատուեցաւ Դուռնոյ արեւմտեան կողմը⁹, Կոստյոյ գաւառի Աւան¹⁰ գիւղաքը: Չաքը, Ազատ գետի յաւանքն բաժնի մէջ, ոչ շատ ասպարիսք հեռու, հետեւաբար, Դուռնոյ կաթողիկոսարանն: Աւանն անշտանելու համար Դուռնոյ ուսերակ կաթողիկոսարանն եւ Պարսկաստանոց հրապոյր մը արտու համար կամաց կամաց իրանաց համակերելու եւ զեպի յաւանքն երկիրներն զաղծելու յորդորելու¹¹ թողովուրդ Դուռնն եւ իր «աւերածին» վրայ նստող կաթողիկոսն, ինչպէս այսուհետեւ սովոր էին ըսելու յաւանքայք¹², ձեռնուռն եղան յոյնք Յովհաննէս¹³: Աւանին մէջ շքեղ կաթողիկոսարան մը եւ եկեղեցի մը կառուցանել, զոր եւ հանեց ի գլուխ, եկեղեցւոյն շուրջն ալ «յարգարելով իւր կայեանին կալուածները»¹⁴, Էւտով զարգարուեցաւ Կաթողիկոսարանն կարեւոր սպաներով, վասն զի Դուռնոյ հին կաթողիկոսարանի բոլոր կոչերն ու կամանները — «սպաք ամենայն եկեղեցւոյն» — որնք 572¹⁵ տպտաճութեան ժամանակ վարդապետ եւ Յովհ. Կարեկենցւոյ յարհրդով փոխարտուած էին Կարին ի պահման, յառաջանուեցան նոր Կաթողիկոսին¹⁶, Եկեղեցին Կեւ Ժ. Գարուն կանգուն եւ իր պայծառութեան մէջ էր, եւ քրանշացուցած եւ Պատմաբան Կաթողիկոս մը, որ կ'անուանէր զոյն «Պայծառ անկերտ քաւարան սուրբ»¹⁷: Այսօր անկայն

¹ Առաջանալոյն գարուց պատմագիրներէն ոմանք եւ նոր մասնագիրքը կը փրկին ընդհանրապէս երբ Յովհաննէս կաթողիկոսութեան բարձրաւանդ էր ցնն Մովսիսի մահէն ընէ ետքը (Ալեքս., Այրարատ 292, «Երան. հոսանք Մովսիսի Կաթողիկոսի», Կոմ. Սարգստեան օրով (Ալեք. 26. Մար. 77. 275 եւնի): Եւթմութիւնն ծագած եւ ապահովապէս Մովսիսի կաթողիկոսութեան 30 տարիներու ընթացքէն: Մասնաւոր հերքման չեն կարծար հոս:

² Այսմեան երկուսն թաղաքն ոչ շատ հեռու¹⁸ Բաշաքը. զիւղին մօտ: Աւանի մասին անհ. Այրարատ, 290:

³ Եւթմ. Պարս. 42. Մար. 77. Վարդ. 66. Գառն. Կ-ի. 275: Անտոն. Եւթմ. Օրովէշտի (95) տեղեկութիւնն թէ «Յովհաննէս թեմապետ պիտի եղն Կաթողիկոս եւ եկեալ եղ պիտի ի կոստան յԱրեւմտ գիւղ, զոր Իրաւանի կ'ըսեն Լ. Ալեքանդր, Այրարատ, 290:

⁴ Լեւոն. Թաղ. Սարգստեան, 90:

⁵ Սեբ. 74. Եւթմ. 42:

⁶ Սեբ. 53. Լեւոն. Գիրք. Բն. 93-94, ուր վերջապէս Բն. Բերդուց ցուց կ'ըսենք Կարեւոր¹⁹ այս մասին:

¹ Մեանդր. անդ. «Մեանմեք բնիկք երկրոցնց պետութեանց, առաջնորդք սահմանակից քաղաքացի»:

² Եւթմ. Պարս. 42. Մար. 77. Գառն. Կ-ի. (անդ.) 271: De rebus Arm. 1249 ունի հոս. 'Από τοῦ Κωσοῦτα Πατριάρχου ὡράς, որ յայտնապէս աղաւաղ. Թէ «Ի կողմիտայ ի Բագրաւան գիւղէն հոյսերն բնագրի մը:

³ Եւթմ. Պարս. 42:

⁴ Վարդ. 60:

⁵ Այրարատ. 292:

աւերած փլած է. հետադարձութեան կարօտ աւելաբերենք զեւ. ցայսօր կը դաւաւեն այնքաւաւ ուշքն, ըստ խաչիչ Արք. Դազեանի վկայութեան, որոնք «արաբքին ճարտարապետութեամբ ըստ ամենայնի յիշեցնում են Հռիփտիմանց եկեղեցին»¹:

Յովհաննէս իբրեւ յունական ազգեցութեան ներկայացուցիչ համար էր բլլալ Յունաց հետ համակոն ի վարդապետականն եւ էր նաեւ համոզմամբ: Եւ այս կէտը կը շեշտեն պատմագիրք մասնաւորապէս. «Եւ Յովհաննէս ընդ նոստ հաղորդեալ միա որեցաւ» (Սեբ. 53. Գլխ. Կալ. 76): Այս պատճառաւ ալ իւր բոլոր գործերն անհաճոյ աչքը նկատուած են Պարսկահայերէն. որոնց աչքին Յովհաննէս մինչեւ անգամ «նեւին ասպնական եւ աւաթնորդ եւ կարապետ» էր, «որ ազգի միոյ ապամտմութեան պատճառ» եղած է, «եւ զարս ի կանանց վարատելոյ եւ զհանապ յարանց, յորց բազումք թափառական կենցք ի տար աշխարհ վախճանեցան» թաղման անգամ ոչ լեալ արծառնի, որ «մանաւանդ յիւր բնակ եւ յուղարփաւ վարդապետաց կարգէ սրանալով ի փախուցեալ եւ տարազեղ եղեալ յամբն եւ հոշակաւոր եւ կեցցանդոց նոցին հաւատոյ»²: Ահա խօսքեր, որոնք ժամանակակցաց բերնէն լեւծ են, եւ ժամանակի զգածման ամենապայծառ թարգմանիչն են: Ժ. զարսն զեւ. Յովհ. Պատմարան (42) խօսելով իր մասին ինք ղրկեց կը բացատրէ. «Թեպէտեւ Յովհաննէս յայր ծնածանքն եւ արգար էր եւ առաքելն ի վարս, սակայն հակառակաթիւս գտնով՝ յերկուս հասուածս ճեղքեալ լինէր միատարր միութիւն հայրապետական աթոռոյն. եւ ապա ոչ սակաւ հակառակութիւն կրեալ լինէին կողմերն երկուքին»³: Առանց հիման անշուշտ չէ տուած պատմագիրք երկու կողման այս թշնամական յարաբերութիւնը. եւ աչաց ամօքն ունէր պատճառական հիմն եւ արդիւնք: Երկու երես առ երես կանգնուած կաթողիկոսարանք այնպիսի տագնապակց մրցման մէջ, երբ մին միւսին մահ կը սպառնար, բնականաբար չէին կրնար համակիր գտնուիլ միանգամայն: Հանգոյն Պատմարանի կը նկարագրէ զարն նաեւ Անանուս. «Երկու կողմանք շատ վէճեր ունեցան իրարու հետ Բրիտանոսի երկու բնութեանց եւ քաղկեդոնի ժողովոյն նկատմամբ»⁴:

Յունական կողմը պատուար ունէր իրեն կայսերական հզօր իշխանութիւն, որ արդէն ինքնաբերաբար կը գործէր նոյն ոգով: Եւ վկայէր Աեբեոս թէ ինքնին Մորիկ հանած է հրաման միաբնակ հայերն քաղկեդոնի ժողովոյն հնազանդեցնելու, առ որ ձեռք կ'առնուէր մինչեւ անգամ հալածանք, կոչկոնոսմ, գան եւ նմանիք, որոնց հանգեղ շատերն կը ստիպուէին նոյն իսկ պանդխտութեան ցուպի ի ձեռքին՝ օտար երկիր փախաւայ երթալ: Այնպէս որ վերջապէս Տեղապահ կը դրեր առ Սարմէն (էջ 94). «Բազումք» ի ձեռի հայածական եղեալ յաւուր ձեռնադրեց զիւր բնիկան եւ ցարգ եւս արմոցքին»⁵: Եւ Գրեգոր 606թ ժողովոյն

կանոնաց յառաջաւանին մէջ. «Այժմ բազումք ընդ խոտովանոցս եւ ընդ ընդունաւոր ժողովոյն»⁶ քաղկեդոնի եւ տումարին Լեւոնի հաղորդեցան յաշխարհէս մերսէ. ոմանք կամաւորութեամբ յաղապտմանոսի փառասիրութեանս՝ եւ աշառութեան, եւ իւր-իւրոյ Բաւագորտեւս ի նշանս. եւ իսկը առ Կաթողիկոսն եւ կամ անձեռնհաս լինելոյն (էջ 141):

Այսպիսի վարմունք ի հարկէ միայն յունականներէ չէր. Գրեգորիք եւս նոյն շաղղով կը հետեւէին Մովսիսական արդարութեան օրինաց, ինչպէս Սարմէնի թղթէն կ'երեւայ բացայայտ եւ բնական է մտածել:

Սարմէն, Յունական Հայաստանի այս ժամանակի սարատելաբար եւ Հայոց զօրավարը, Սերեռնէն (70) «Սարմէն» յորջրնուած, պարսաւելով Պարսկահայոց քաղկեդոնականաց հանգեղ ցուցցած անհաւոյր յարժող վարմունքը՝ կը յիշատակէ թէ ձեռք կը ձգուին քաղկեդոնականաց կանգնած սեղաններուն, կը կործանեն զանոնք. քաղկեդոնականներէ մկրտածներն «որպէս զգիլծ ինչ եւ դաժմբնութեամբ թաթաւեալ»⁷, «վերստին մկրտուլ» կու տան, վախից երեցներն եւ անմեղ քահանաները գրով քաղկեդոնի ժողովն նշովելու կը ստիպեն եւս: Գործեր, որոնց առաջն առնելու համար կը հարկադրուի Սարմէն մինչեւ անգամ կայսեր (Փոկսաու) գիւղէն:

Այս յղջերը բորբոքեցան մանաւանդ Մովսիս աշուրները փակելէն յետոյ Վրթանիսի օրով, երբ Գրեգոր աթոռն դատարկացած էր:

Թեւեւ երկու կողման ալ ընդհանուր բազմաւոր էր տեսնել «մի հօտ եւ մի հովիւ», բայց դժուարին էր համահայեցութիւն, որուն համար համոզումներ պիտի զոհուէին: Յովհաննէս Աւստի մէջ ընդհանուր Հայոց կամ ողիկոս պիտի հոշուուէր, որով «սկիզբէն յունահայրք պիտի ամսէին յաղթութիւնը. բան մը, որ շատ ծանր եւս անհանգուրձեղ Գրեգորաց համար: Սակայն յայտն երկակողմանի զիջողութիւններով միաձոյնելու համար գրեւեցան բազմաթիւ թղթեր, ուսուցարկուեցան նաեւ բանակցութիւն եւ ժողովներ:

Այսպիսի բանակցութիւններէ հտա մը կը յիշատակեն Սամ. Անեցի եւ Միխիթ. Այրիվանեցի. «Գրիգոր եւ Վրթանէս վարդապետք գնացին ի Յոյն եւ ոչինչ օգտեցուցեալ քնոս գարձան նշովելով»⁸: Գործախառնար այս մասին ժամանակեւ մերձաւորներ բան մը չէ աւանդուած: Բայց ինչպէս զոքոք համար ունինք մեծաթեք երկու վաւերագիր՝ գրուած ժամանակին նշանաւորագոյն աններէ: Մովսիսի մահունէն ոչ շատ ետքը՝ միութեան հարցին առիթ:

Մին Սարմէն Սարատելաւանէն է՝ ի գիմաց Յունահայոց ուղղուած առ Վրթանէս Տեղապահ. եւ

¹ ԱՅԳ. ՀԱՆԳ. ԺԶ (1907), էջ 185 նշան:

² Թաղից վերջածոն առ Սարմէն. 93:

³ De rebus Armeniae, 206:

⁴ Հմմտ. եւ Սեբ. 52:

⁵ Հայտ ուղիւ կը գտնուէ Հ. Գաթընդեանի այս նշանցումը. Իրաւագիտի Գիւղթի. Բ.:

⁶ Թաղից Սարմ. 91: Հմմտ. եւ 169:

⁷ Սմ. Անեցի. 76: Միխիթ. 64:

երկրորդը Վերթնիսի պատասխանը: Ահա թե ինչ կը դէ՛: Է այդ գործարար այսպիսի հասցեով:

«Փառաւորեղջ Տերանց՝ Վերթնիսի Տերանց նուիրակի եւ վարդապետի Բէկան որդւոյ ի Սորմնայ ստարաւիտան եւ Հայոց գաւազմարէ:»

«Մենք շատ անգամ ներկայ եղած ատեններս բանիւ բերանոյ, շերկոյ շերտը ատեններս՝ գրով Չեր իմաստութեանը հետ խօսեցանք. եւ կը յուսայինք, թէ զՉեզ, իբրեւ մի եւ նոյն ժառանգութեան տէր, ըստ աւագանիի հարազատ եղաւք եւ մեր Հօրը որդին Գրեգորի հասարակաց հաւատոյ որդիք պիտի գտնենք: Սակայն դուք շատ բանով իբրեւ օտար վարուեցաք մեզի հետ, այնպէս որ հիմակուան պատասխաններդ¹ ալ առաջիններուն պէս խորախուսութեամբ եւ անհիմն պատրուակներով լեցուն է:

Ասան զե՛ եթէ իրօք, ինչպէս գրած էք, առանց ախտակիցներու մեզի հետ խօսելու եւ մեզմէ լռելու իշխանութիւն չունի Չեր եկեղեցւոյն տեղապահը կամ, ինչպէս կ'ըսէք, Չեր Բեղդոյը, որ Գուճոյ աւերակներու մէջ, իբրեւ հաւատոյ նոր կարապետ եւ Նեախն առջեւէն բարոյ, պաճուճուած անախտութեամբ մի՛ տոմար եւ պակասամիտ մարդկան մէջ ինք զինք այնպէս մը կը ցուցնէ, թէ Ես իսկ եմ վարդապետութիւն: (Մէկ կողմանէ կ'ըսուի թէ) Պէտք եմ սպասել, որ աճէրք համախոհութեամբ միաբանին եւ կամ ժողովական թղթերով իրարու հաւանութիւններն առն, (եւ մէկալ կողմանէ) յանկաւ եւ թեթեւ մտօք իբրեւ հասարակ ոչինչ բան մը, սրբազան հայրերէն հաստատուած սեղանները կործանել, եւ իբրեւ թէ պղծեալ եւ անօրէնութեամբ թաթաւեալ ըլլան, (քաղկեդոնականները) վերստին մկրտել կու տայ, եւ անմեղ քահանաները բռնադատելով՝ իրենցմէ ստորադասութիւն կ'առնուն, որ մեր ուղղափառապա՛հ հետ հայորդութիւն չընեն: Լսեցինք նաեւ զինուորական կարգին ըսած. նիդ, անոնց իսկ բերնէն, թէ «Այդ ըստ գոյա կամաց լինիդ, — որպէս զե՛ այլ ալ ետքը ձեզի իբրեւ պատճառանք ծառայէ, — առաքելքը զորս կամիք, թող գան, զհարցն հաւատ կարգեալ տեսանեն:»

Եթէ Գիտակրօսի հաւատքն է հաւատքը ըսածնիդ, եւ կամ Տիմոթէոս Աղեքսանդրացւոյնը, որնք հոգեկիր հարց ուղղափառ վարդապետութեանը գէ՛ խօսելու ժպրհեցան, եւ անոր համար ալ սուրբ եկեղեցիէն մերժեցան եւ անհիշել յիշատակաւ նոյգլքի վիճակեցան. այդ մենք ալ աղէկ գիտենք եւ ճշմարիտ հաւատոյն կապարճին մէջ ունինք զանոնք սուտ, օտար եւ անգործ նետերու

պէս: Ուրիշ բան մը եթէ ունիք, որ մեզի հառած չըլլայ, խաւերէք: Իսկ եթէ սրբոյն Աթմասայնը կ'ըսէք, որ հոգեկոց ժողովոյն՝ զարդն եղաւ, Մեծին Բարաղինը, չորս Գրեգորներուն², եւ Տեսնե՛ Յովհաննէս անխորապիս վարդապետութիւնը եւ անոնց նմաններուն, անկալ մեր արտին մըն է, մեր քովը, չունինք պէտք խորասանի եւ Արապատիճ կանոնադրութեան եւ վարդապետութեան³, Հոս ունինք նաեւ Կիւրդի Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսապետին, Մեծ Հօրը, սինհոգոսական թղթե՛րը, որ Նեստորի մուր վարդապետութիւնը հերքեց ջնջեց եւ կը յուսանք ասոնց ամենուն աղօթիցն ու բարեխօսութեանը եւ նոյն իսկ մեր Տեսնե՛ Բեսուհի Քրիստոսի ճշմարիտ Աստուծոյն՝ որ մարմնացաւ ու մարդացաւ ի սուրբ եւ աստուածածին միշտ Կուսէն Մարմնայ, եւ շարքաբանք յանձն առաւ, խաշի համբերեց, մեռաւ, թաղեցաւ, յաբեաւ, երկիւք եղաւ ու Հօր ալ կողմը նստաւ, որ կը պահէ անասանեկի եւ անխառով իր ընդհանրական սուրբ եկեղեցին:

Աս կը փափաքէինք, որ իմանայիք, եղաւք, թէ ձեր ալքին թէթիւ եւ չնչին բան երեւցած՝ մեզի տառապելոցս շատ ծանր եկաւ, այնպէս որ շատ մը որբալ եւ արցունք թափելէն ետքը, հարկ եղաւ որ մեր բարեպաշտ եւ խաղաղասէր տիրո՛ւ՝ ծանուցանենք: Ոչ դք պարսպ տեղը փորձէ կամ շանայ, ինչպէս սովորաբար կ'ընեն կեղծաւորելով ու ձեւանալով՝ մտնել սիրոյ նեղ գունէն եւ երթալ բանալ թշուառութեան լայն դուռը: Այսպիսիները պէտք են շատ մեծ խիղճով վարուիլ եւ նայիլ Աստուծոյ անաշառ ատենին դատաստաններուն, իրաւունքներուն եւ վերջինգրութեանց թէ՛ հոս եւ թէ՛ անդիս աշխարհքը:

Արշալի ալ այսպիսի շատ մը նիւթերու վրայ ի հարկէ տարածուեցաւ մեր խօսքը, ի վերայ այս ամենային լալ եւ յաղթող նահապետին այն է, որ Քրիստոսի սիրոյն համար կը խնայարհի ե զլրօածը՝ ոտք հանելու կ'աշխատի: Անոր համար այս անգամ ալ կ'աղաչենք, որ եթէ կը հաճիք, հրաման ընէք, որ ժողովին եպիսկոպոսունք եւ երեւելի քահանայք, որոնց համար կը կարծէք թէ զիտութիւն բանի ունին: Աս այս յարմար տեղ մ'ալ որոշեցէ՛ք՝ ժամանակն ալ ճշգիւ ծանուցանելով: Մենք մեր եկեղեցւոյ առաջնորդը՝ կ'աղաչենք, որ ասունք ալ ներկայ գտնուին: Ար յուսաւք մեր Աստուծոյն ի Քրիստոսե որ այսպիսի համաշխարհային եկամ ու սնտաթ երկպառակութիւնը՝ իրարու քով դէմ յանդիման գտնուելով՝ վախճան կ'առնու, եւ աւետարանական խօսքին համաժամա՝ կ'ըլլալանք մի հօտ եւ մի հօգիւ:

Աս այս կը պատասխանէ Գուճոյ Տեղապահը որուն թուղթը խորագիր կը կրէ.

¹ Ի դեպ համարեցանք աշխարհաբար ի մէջ բերել կրկին թղթերու (Գեղտ. Թ. 90-92, 93-98) Հ. Գաթըրճեանի թարգմանութեան հետեւեւելով (Իրաւախօսի Կեդ. Ի. Բ.):

² «Տեսարք յորմակի ձեւով սովորութիւն էր կոչել Բարձրաստիճանները (Եկեղեցական, Զինուորական եւն), հմմտ. Գեղ. Թ. 90, 91, 171 եւն):

³ Գրեթախարար չէ պահուած այսօր մեզի ակնարկուած թուղթը:

⁴ «Ընդ մեր բարեպաշտութեանս»:

¹ Իման՝ Դիկոյ 325ի սինհոգոսը:

² Աթմէք՝ Գրեգորի Լուսաւորի. Գր. Աքանչեւ:

³ Գր. Աստուածաբան եւ Նիսիացւոյ:

⁴ Կանխարկուի ըստ Հ. Գաթըրճեանի՝ Աղեկոյ եւ իր կատարած գիրքը:

⁵ «Տեղացի, այս ե՛ կայսեր Փոփոսաւ»:

⁶ Աթմէք՝ Գեղճեանէն Կաթողիկոսը:

«Պատասխանի թղթիցն Սորմենայ, որ առ Վրթանէս Վարդապետ գրեաց»,

Կիտենք որ շատ եւ պէսպէս եղանակներով խոսեցաք, որպէս զի ցուցնէք թէ մեզի համախոհ եւ միաբան էք այն հասարակն վայ, զոր քրիստոնէի երանելի ծախատակն ու մեր հայրը Գրիգորիոս անկեղի է քաննենաւոր պայծառութիւն չայտատան աշխարհին: Ենթադրեցինք որ այդ այդպէս է: Անոր համար ալ շատ անգամ թախան. ձեցինք որոտներ եպիսկոպոսս¹, որ քննութիւն բնէ. եւ սորվեցուց մեզի, թէ առանց միաբանական ժողովոյ օրինաւոր չէ: Իսկ գուց ցայս ծաղը բաժնէ էք ձեր պատասխանին մէջ՝ մեր երեսիր շատ մը թշնամանքներ յաճախելով, որ եթէ (տեղագահն) իշխանութիւն չունէր, ինչու ուղղափառներէն հաստատուած (պատասխանի) սեղանները կործանեց, նորէն կնոսէր (վերստի մկրտութիւն) բրաւ: Այս խղիղոյս համար տեղեկացանք, որ այդպէս չէ². այլ ի կանոնաց որոշուման ու իրաւացին բաժնէ է: Բայց գուց, մէկուն բաժնեմ պէս, բոլոր յաղժուութիւններէ նախագաս եւ գերագոյն համարեցաք՝ անորանց յաղթելով, եւ մեր Բեղդղոց Դեոփի կարախտոն բնեթով թշուառութեան վայո խնդացիք բռնելով, թէ Գունոյ այրած ու փլած եկեղեցւոյն մէջ կը նստի եւ նորաձեւութիւն կը սորվեցնէ: Դեոփի հիւրընկալ, առաջնորդ ու կարգապետ զանկիւս³ պէտք է կոչել, որ պատճառ եղած է բովանդակ ազգի որ պայտամբելուն, էրկիներ իրենց իրկիներէն եւ կնիկներէն իրենց էրկիներէն անշատելու: Որոնցմէ շատերն հեռու էրկիրներ թափառելով մեռան՝ առանց թաղման իսկ արժանի բլլալու. առանկապէս իրեն բնիկ եւ ուղղափառ վարդապետներն գաւե՛ն հեռու խուռած է, անվարիչափ պէ՛ս առանց մէկէ մը հալածուելու՝ փախչելով, եւ տարագիր բլլալով անքծն, հոշակաւոր ու փրկարոր հաւատքե՛ն՝ զոր անտէր (իրենց բնիկ ու ուղղափառ վարդապետը) ունին:

Սակայն այս ալ պէտք է խորհրդածել, որ մէկ կողմանէ բերնով կ'օրհնէք, այսինքն Ս. Գրիգորի հաւատքին ժառանգել կը համարուէք զձեզ, մէկալ կողմանէ՝ Ս. Գրիգորի եկեղեցւոյն այրեցման եւ աւերածոյն բնածան դուք անոր՝ մատուցած էք: Իսկ թէ վանքերուն առաջնորդներն եւ անոր քահանայները, որոնք ստորագրութիւն տալով Բաղդեղոսի անօրէն ժողովը նշովեցին, առանց բռնութեան տակ բլլալու բըին, ամենուն յայտնի է: Վասն զի որոնք որ այս ստորագրութիւնը տալ չուզեցին, զեւ հոս տեղա կը շըլին առանց իրիկ խաղաղականաց. ոչ թէ ինչպէս գուց բըլք՝ շատերը հայածնելով մեռուաւ ժամանակ, որոնք վերքեր տուին եւ դեռ մինչեւ հիմայ կը հնձնն:

Գնէք՝ որովհետեւ մեր հայրց եւ ճշմարիտ վարդապետաց հաւատոյ սահմանին վրայ վատահ

էինք, անոր համար ոչ թէ ակամայ, այլ երանելի եպիսկոպոսին՝ եւ ուրիշներուն ուղղովը կը կանչէինք զձեզ, որպէս զի թէ մեր պարանքն երեւայ եւ թէ խաղութեան պատու մը տեսնուի:

Բայց սա մանաւանդ հրանայի է եւ շատ մեծ զարմեց կը պատճառէ, որ մէկ կողմանէ երբեմամբ կը հաստատուէք թէ ձեր հաւատաւը թափութիւնը՝ չայտատան մէջ այս եկեղեցւոյս առաջնորդներէն բնդուռուածն ոչ աւելի եւ ոչ պակաս է — հիմայ ձեր գրածներուն մէջ՝ ասոր հակառակը տեսանք: Գիտօրոտն ու Տիմութէոսը անշինք նշուցեց արժանի կը համարէք, զորոնք մեր պատուական հայրերն ու հոգեկիր վարդապետները ուղղափառ հովիւներուն եւ մարտիրոսներուն մէջ դասած են: Իսկ մայր, չարապաշտ եւ հեթանաւոյ քաղկեդոնիտներ բարեփառ կ'անուանէք, եւ միաբանութեան միջոց կ'առաջարկէք: ...

Սակայն բռնիքներն բոլորովին ծաղրական է: Ժամարտական էինք, թէ Խորասանիկ եւ Արարատի՛ն կանոնաց ու վարդապետութեան կարօտ չէք: Բայց շատ սուտ է բաժնեիր, միայն անոնց չէ ձեզի ալ նոյնները կը վերաբերին: Վասն զի Խորասանիկը առատուայ՝ ելածն պէն կը յուսցուի եւ կը կարծէ թէ իր բոլոր ազտեղի գործերը անով մաքրեց: Գուց ալ բողբու երթալէն ետքը՝ բաղնիք երթալով, անոնց պէն զձեզ մաքուր կը կարծէ, անոր համար ալ անխտիր տերունական մարմնոյն կը հաղորդուիք, զորմ որ, գորատուածային պատգամն բաժնէ թէ գտապարտութեան տակ է: Իսկ Արարատի՛ններու գալով՝ ասորն ալ չիմանալով որ տարակոյսը հաւատքը կը լուծէ², իստ ստուածներմ՝ այսինքն միշտ մէկ աստուածնէ մէկալ աստուած համարող կը փոփոխէ: Նոյնք ձեզի համար ալ ծղուծեամբ կընայ բուսիլ՝ արցունքով մէկտեղ: Վասն զի անգարապ ալեկոծեալ, պղտորեալ ու չփրկեալ էք, չէք կրտամք ետեւ ետեւ տեսակ տեսակ՝ հաւատոյ սահմանադրութիւններ չենելով: Ուրեմն սուտ է եւ շատ անյարմար՝ Խորասանիկներն ու Արարատի՛նները բամբաւել: Վասն զի չէք կրնար ժխտել եւ բռնել՝ թէ աստանկ չէք... [Երկար խօսքով իբրեւ թէ ցուցնելէն ետքը՝ թէ Խաչը Երրորդութենէն չի կրնար բաժնուիլ] Գուց պէտք էք նստիլ ձեր երկին վրայ անմիտեթար սգալ ու արտամիլ՝ որ իրարմէ ճեղգուած եւ ազկոյ մէջ էք՝ անթիւ ազունդներու զանազանութեան, անոր համար ալ ոչ մէջնրիկ կընաք միաբանի եւ ոչ մեզի կընաք բարկանալ, երբոր բռնեք որ եթէ մէկը իր տանը մէջ չի գիտար կամ չի կրնար կոռալարութիւն քաննեցնել, ի՞նչ պէն բարձրէն հրապարակաբոս բլլալու համարաւելով՝ կրնայ պատուներն տալ ճոռոճաբանելով: Ոչ ապաքնն ամենն պիտի ծաղրուի. եւ փոխանակ նեղ դրան՝ թշնամանքէն լայնոր պիտի բանայ: ... Թեպէտ այս այդպէս է, սակայն եւ այնպէս պէտք ենք յայտնի Բերիտոս Առաւած մեր, որ ձեռնու

¹ Գիտաւարն է լուծել, թէ ո՞վ է անկարգուած եպիսկոպոսը:

² Ըսել է՝ ուղիւ, թէ՛ Ձեր բաժնեմ պէն ուղղեալն է՝ կանոնաց հակառակ գործ մ'ընած չէ:

³ Կ'անվարեղի Գալիլէական Թեմակն:

⁴ Իսմ. Թովհանուս:

¹ Այսինքն՝ հանդիպեալ կամեղեկութեւն Մովսէսի:

² Ըստ Հ. Գալիլէականի կ'անվարեղի հոս Թովհ. Ուկերեղանի Մեծի. Ա. Տիմ. Ըստ Ա. Դ. Գալիլէան հաւատացն խափանել է. եւ որ քիբրէն՝ յայտ առնէ թէ չեւ եւս եպիս, եւ ոչ հաւատալ կարէ, որ սուրբաւն խղիղեցնէ:

տու կ'ըլլայ եւ կը բառնայ մէջտեղէն ի քաղկեզոն Լեւոնի արձանի շնորհիւ բռնի սերմանում անոր գաճաք գալիս արդիւն թիւնը: Վասն զի անկա միայն է քաջ եւ յաղթող հովիւ եւ իւր պատուէրները պահողներն սիրող, խնայող եւ այցելու: Երբ ինչպէս երբեմն Արեւմտեայ շտրուածքներէ քաղկեզոն, նոյնպէս կը հասաւորած, թէ պիտի տեսնեմ՝ քայլ-քայլուած անոր օգնութեամբ զենք՝ քաղկեզոնի տները: Այնուհետեւ հնարաւոր կ'ընայ ըլլալ մեր եպիսկոպոսներու եւ բոլոր սուրբ ուխտի ճշմարտ քահանայիցի միաբան հաւաքումն, խորտակել մէջտեղէն վերջնելու համար արեգեակալործան Արամին զայլ թակոյթ թիւնը: Եւ անբաժանելի եւ անփոփոխելի քաջ հովիւ մեր փրկիչը եւ Տէրը խոստովանելով՝ ձայնը լսելի բնէն:

Չենք կրնար քննախառնար այս կարեւոր թղթակցութեան թելը հոս երկնցնել, վասն զի ինչպէս անկէ առաջինը չունինք, նոյնպէս անկէ ետքինն ալ մեզի հասած չէ: «Սակայն մէկ ըզուռն գէն բոլոր առիծը ի խնայողի» կը նկատէ Հ. Գալթըրեան: Թղթեալու մէջ մի խառն ունի իւր կրաւոր շեշտը, բոլորած ժամանակի յազմանց հնունդն: Ասելովք է երկարագոյն խորհրդածութիւններով պարզելու աշխատիլ: Մեծի թոյլ կու տանք հոս այս թղթակցութեան յետոյ իրաց առած կերպարանքն նկարագրել նոյնպէս Հ. Գալթըրեանի խօսքերով:

«Իրեն այս վիճակի մէջ ինչ, երբ Տեղապահը կ'առաջարկէ ուր անկարգ, որ ժողով մը զուգարուռի, ոչ թէ հաւատոյ խնդիրներ բնելու, վասն զի անկա ինքը լմնցողած էր, հպառ Գուռնի գաղափար թողողն վրայ կամ ինչ եւ կամ իրեն համախոհներէն մէկն իլլէ: Քիչ չէ, 50 եպիսկոպոսներ եւ 390 Հարք (վանաք) եւ քահանայք ժողոված Գուռնի մայր եկեղեցին՝ եպիսկոպոսաց մէջէն յանուանէ նշանակուածներն, ուստի գլխաւորաբար խօսքի տէր եղողներն սա 12ները եղած կ'ենեան: Թեոդորոս Մարգարետական, Թովհան Արծրունեաց, Քրիստափոր Միւռնեաց, Մանասէ Բաւնեայ, Աբրահամ Ռշտունեաց, Թովհան Ամատունեաց, Գրիգոր Անձեւացեաց, Միոն Գողթնեաց, Վհարոն Մեհհունեաց, Ներսէս Բոժունեաց, Թովհանիկ Նոյ (Գ), Թարգեմ Առնայայ (Գ) եպիսկոպոսներ: Ասոնց մէջ Զուռնական Հայաստանի եպիսկոպոսներէն միակ մէկը կայ, այս ինքն Թեոդորոս Մարգարետական կամ Սեպհական գեղին եպիսկոպոս: Չենք կարծեր՝ որ քիչ ազմկով ժողովուած ըլլայ այսչափ բազմութիւն քահանայիցի: Նաեւ եպիսկոպոսաց թիւը Հայաստանի մէջ ժողով

զուարեւելու համար բաւական հանդիսական թիւ էր: Ըահայիվանի աշխարհաժողովն, որ դարձեալ Տեղապահի մը տանն գումարուեցաւ, ասկէ աւելի եպիսկոպոս չունէր: Ի վերայ այս ամենայնի կաթողիկոսի ընտրութիւնը չյաջողեցաւ: Եւ Չունենք հիմայ կուսան մը իմանալուն՝ թէ ինչ գիտեալ կամ որ ներքին կամ արտաքին ազդեցութեամբ մնաց ընտրութիւնը: Սակայն եւ պնդեալ, առանց կաթողիկոսի ալ, կանոնական սահմաններ գնելու միաբանեցան, հոս ամենեւին բացայայտ կանոնաց զէմ բնելէն չվախնալով, որոնք առանց մետրապոլիտի կամ կաթողիկոսի երեւելի գործողութիւն մ'ընելու հրաման չեն ի տար նաեւ իրենց ձեռքն ունեցած հայերէն մատենաներուն մէջ: «Արդհետեւ յառաջագոյն սուրբ հարք եւ ուղղափառ վարդապետ սոսկի նշողներով մերժած աւ հերքած էին բոլոր հերետիկոսները», զՄաբէլ, զԱրիոն, զԵւնուս, զՄարի, զՄարիկոն՝ եւ անոնց նմանները, զԳորոս Սամատացի, զԳեորգորոս (կարգաթ) Թեոդորոս, զԳրիգորէ (կարգաթ) Գիորգորոս եւ անիլիկ Նեւատոր, զԹեոդորոստոս, զԵւաղիւս, զԱւերուս, զԱնդրեան եւ անոնց համախոհները, զԵւգլիոս Նիկիոսեցոյցը եպիսկոպոս եւ անոր համախոհները, Ք-վիլիպոն անոր թողուն — Լեւոնի ինչէր — որ վերջին լեւոնի շտրուածքն էր երկրորդը, եւ վասն զի հիմա ալ Հայաստանէն չաւտերը նոյն քաղկեզոնի ժողովն եւ Լեւոնի առումը զաւանդուց եւ ըզուռնուց հետ հաղորդութեամբ միաւորեցան, ոմանք ազատ կամք՝ փառասիրութեան եւ անկանութեան համար, ոմանք ակամայ բռնապետական անոնցմէ, ոմանք ալ վերջապէս ազգէն եւ անկարող ըլլալով, այս պատճառով ժողովեցանք... կանոններ սահմանելու անոնց համար՝ որոնք խոստովանութեան կու գան իրենց կամաւ կամ ակամայ գործած յանցանքներն աւ ձեռքի վրայ զգնալով՝ զոր գործեցին: — Ինչոք են աւ ժողովն սահմանուած չկանոններն, բոլորն ալ միմա եպիսկոպոսաց եւ քահանայիցի համար: Անկերիւյ Միւռնեացոսին՝ հայաժամանց ատեն կամայ կամ ակամայ կուսք պաշտող քրիստոնէից համար առած կանոններուն վրայ ձեւուած կամ բոս մասին անոր լեզուն առած: Անցնէն չէ թէ՛ «փառասիրութեան կամ զօջաքաղութեան» համար, հապա ի բռնութենէ կամ անկարողութենէ կամ ազխութենէ եղած հաղորդակցութեան համար՝ ներողական ապաշխարութենէն զատ՝ որ ապաշխարողաբար խոհեմութեանը կը յանձնուի, կը պահանջուի՝ որ եկե-

1 Դեւ Ս. Գրիգոր չէր լինուած, բայց հարկաւ անոր մտերմ առ ժամանակեայ պաշտմանստեղ մը եւ բնակարան մը եւ կամ նոյն քաղաքին մէջ ուրիշ եկեղեցիներ երբեմնայն եկեղեցի առ ժամանակեայ կը գործածուէր: Ժողովոյն կանոնաց յառաջաբանը կ'ըսէ: «Մայրաքաղաք եկեղեցին Գուռնայ», ժողովոյն պատմութիւնն եւ կանոնք պահուած են Թովսայ քրիստ մէջ, 146—148 այսպիսի խորագրով: «Կանոնք» որ եղան ի Գուռնի, միջոցեւ ժողովութիւն էր ժողովելոյ եպիսկոպոսաց կարգել կամ իր զիտ եւ խափանեցան այնմ անգամ: — Ժողովական հարգ թիւն կը նշանակէ Հ. Գալթըրեան. 306. (6 եւ 2.). ապագային ունի 6 եւ 2.:

2 «Բացայայտ նշանակուած եւ սոսկի վերջին յառաջաբանի գլուխը: Եպիսկոպոս թէ կաթողիկոս ընտրելու մտք ժողովեանը բաց չէր: Եպիսկոպոսն է Սահմանաւորող յաղորդ յամբան. հիմա. Թովսայ, զոր առար Սնատուս թաղաւորն ընդգրկում ամենայն հերետիկոսաց: Գրիգ. Թով. 277—78. որ արդէն բարեկեցի օրով թարգմանուած էր արեւելեան եւ յամբան անգամ գործածուած Բարեկեցի եւ Ներսիսի թղթերով մէջ: Այս մասին կը խօսենք Հոյակոսի մէջ առանձին: 3 «Ժամանակի կարգ եւս պէտք չէ փնտռել թէ հոս եւ թէ մանաւանդ հետեւեալ ամեններուն մէջ, վասն զի՝ իրենց պատմական հիմունքներն ասկէ անդին չէր անցնել»:

եպիսկոպոսներէն Ռշտունեաց եպիսկոպոսին տաւով՝ վերջապէս կը յաջողցնեն ընտրութիւնն եւ ասանկով կը նստի Աբրահամ՝ Ապրուեղ խորովայ 17 երորդ տարին (67)։ Սմբատ եւ Աբրահամ իրենց ոչ գովելի գործունէութեամբ եւ իրենց դիմացդնենքուն տկարութեամբ՝ Յունական կողմէն մէջ գտնուած եպիսկոպոսներէն ալ շահեցան, որոնք իրենց ձեռնարկներն Աբրահամու յանձնեցին։ Առնչ մէջ կան նաեւ նշանաւոր տեղերու եպիսկոպոսներ, վաճաճարք եւ քահանայք։ Ասանկով դարձեալ կաթողիկոսութեան ամբողջ մէջ մնալով՝ սեպուեցաւ կտարուած «Միաբուութիւն աշխարհիս Հայոց» ինչպէս կ'անուանէ այս եւ սոյն ձեռնարկին զուիւր գլուած փոքր տեղերէն։ Բայց յայտնի է՝ որ գոնէ մէկ մեծ մաս մ'ալ ուղղափառ վարդապետութեան հաւատարիմ մնացած էր, որովհետեւ կեցած էր զեռ Արքին կամ Ապրու յետեղ իրենց օրինաւոր կաթողիկոսը Յովհանն։

Այսպէսով մէկ վայրկեան մէջ շքացան այն ամէն հեռապատկերներն, որոնցմով գաւառու Յունահայք երկար առեւն քրտիք թափեցին ի զուր։ Պարսկայք տարին յաղթութիւնը, իրենց ձգելով հակառակէն յունահայ եպիսկոպոսներութիւն մը, որոնք այլ եւս առանց որ եւ ինչ երկիւղի եւ կասկածանաց կրկային շարժիլ ըստ համոզման եւ զգածման։ Վասն զի այլ եւս այն գաւառներն, որոնք 541-ի դարձան անցած էին Յունաց, կրկին Պարսից եղած էին. այսու Յովհաննու ընդարձակ թեմն այլ եւս անկիցացած էր։ Աբրահամ չղանալուցնաւ օգտուելով իրեն տլ ժամանակի նպաստ։

1. Հմմտ. Ձեռնարկ. զոր ետուն Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի ի միաբանութեան աշխարհիս Հայոց. այնու չիկ որ էին ընդ իրենութեանը Հռոմոց ի թագաւորութեանն Մարկոսն։ Գրեթ թ. 151-152, վերջին խոսքերն պէտք է հասկնալ. «որոնք Մարկոս օրով Հռոմոց իշխանութեան տակ եղող Հայաստանն կը գտնուէին, որ այժմ Պարսից եղած է։

2. Թեոփորոս Սեպուհան գնդին եպիսկոպոս, զոր արդէն Դուռնոյ նախինջաց ժողովոյն մէջ տեսած էինք, Սեպուհան Բագրեւանդայ եպիսկոպոս, Մովսէս խորիւս ռուսեաց եպիսկոպոս, Քրիստափոր Ապահանեաց եպիսկոպոս, Ներսէս Անանիայեց եպիսկոպոս, Աբրահամ արքայ կաթողիկոսի փախի երէց, Սամուէլ արքայ Հովհաննի, Բարեղաւ արքայ Յովհաննու փախի երէց, խորով Աւարակուն, Յատիսան Ազիզարայ, Դաւիթ Երեւանայ, Խաչայել Փառնոյ եւ այլք։ Անդ 151։

3. Իրենց 607-ի Աբրահամու տուած Ձեռնարկին մէջ կ'ըսուի. «Այսու յաղթութեմ քրտիկոպոսութիւնն իտարութիւնն իւրեղեւ յոյժանէս ըստ երեսնիկ հարցի միւրոյ (այս է ըստ 606-ի Դուռնոյ ժողովոյն կանոնաց) զամենայն հերձուածոց... եւ վերջեւ քաղիկութիւնն, եւ զամենայն լիւսնի, եւ արդարեւ ժողովութեմն առաքի մը իտարութիւնն վերջեւն ի գիտեալութիւնն ի լիւսնոցն զՄարտիա հաստատի քրտապոսի. եւ առաջն ի գիտեալութեմն առաքի մը, ի լիւսնոցն իտարութիւնն եւ զամենայն լիւսնի ի հարցի միւր ուղղութիւնաց առաքի Սատու ծոյ եւ հարցի որ հարցումք միւրոյ, եւ զապաշխարութիւնն զոր այսք, յաժարութեան ընդունինք եւ կամար կտարուած է. եւ հարցումք ի լիւսնի ի հարցումքն հիւսնանք։ Եւ ի լիւսնի իտարութիւնն ի լիւսնի ի հարցումքն, նպովսցի հոգեւ մը մարմնով յամենայն ուղղութիւնն»։ Անդ 152։

տաւոր հանգամանքներէն, ջնջել անհասցնել նոր ստացուած գաւառներէն յունական ազդեցութիւնն եւ առ այս, ինչպէս յոյն Անանոսն կը վկայէ, Յովհաննու բաժնի վրայ ալ գործածեց իւր իշխանութիւնն ամենայն խառնութեամբ, առիպելով եպիսկոպոսներն նզով կարգալ քաղիկեանի Սիւնհոգոսին վրայ — ըստ սահմանի Գուռնոյ ժողովոյն։ Հիւսնանդներն հայաւանքն վարեց ի Տայս կամ Յունական երկրներն, ուր օտարութեան մէջ ալ վաճառեցան։

Թէ Յովհաննէս ինչ ընթացքի հետեւեցաւ այս յուզմանց ժամանակ, յայտնի չէ։ Բիւզանդականք, որոնց յեղած էր կաթողիկոսն, իրենց օրհասին մէջ չէին կրնար այս մասին երկար խորհել։ Եւ Յովհաննէս ստիպուած էր ըստ համայն թողուլ եպիսկոպոսներն՝ ապառօրէն որոշելու ինչ զինքնին։ Առանց տարակուսել եպիսկոպոսներէն ամէնն ալ համամիտ չէին իրեն, ինչպէս 607-ին տրուած ձեռնարկէն կը տեսնուի, ուր մինչեւ անգամ կաթողիկոսանիւտ Աւանն կար «Յունանէս» երէց մը (էջ 150)։

Դուռնոյ 607-ի ժողովով «Միութիւնն» հաստատուելով նաեւ ծագած գաւառներէն եւ վերջ քաղերցան։ զայս յայտնի կ'ըսէ Անանոսն. «Երբ խորով արքայն ետ առաւ Հայաստանի գաւառները (չորոնք Մարկոս տուած էր), նոյն տարին ընտրուեցաւ նաեւ կաթողիկոս՝ Աբրահամ եւ նոյն տարին ժողովելով եպիսկոպոսներն ու երէցներն եւ վանականները նզովեց քաղիկեանի ժողովն եւ (համամիտներն) վտարեց իւր սահմաններէն։ Անոնք նզովեցին եւ զաղարեցաւ վիճարանութիւնը։»

Հատ երկար շարքեցաւ այսուհետեւ Յովհաննէս։ Խորովու բաժանն որ աւուր կը յառաջանար յունական երկրներէն։ Դարայի նուաճումն յետոյ յաղթ բաժանաւ մը մտաւ Հայաստան Աշտառ-Յեղատայր Բաւէնի կողմանէ (608), ուր Գուր եւ Որդու սահմանադրուի աւաններու քով խորովելով Յունաց զօրքն շուրջ գնաց եւ բանակեցաւ Ապրու քով. քաղաքացիք վայրապար տեղ իրմարդերն ետքը՝ անձնատուր եղան։ Աշտառ-Յեղատայր հոն պահանջաւ կորգելով յառաջացաւ Հաշտեանք եւ հնազանդեցուց Չիթառիճ, Սառաղ, Առաստիս եւ Նիկիպոլիս Փոքր Հայոց քաղաքներն, եւ գարձան։ Քիչ յետոյ եկաւ իւր անդ Հաշէն Պատգոսապան, որ յաղթութեմն զարնելով յունական զօրքն Ապրու գաւառին մէջ՝ խորովու իւր տարին (610 611) անոր հրամանաւ գաւառին բնակիչներն խախտեց տարաւ Աշտատան շահաստան։ Ընդ նոսրն ըմբռնեցաւ եւ երանելի ծերունի կաթողիկոսն Յովհանն, որ Աւանի նուաճուելովն՝ բերանու էր պարսիկ զօրքն ի Վարին։ «Վարեցաւ ի գերութիւն հանգեքն ամենայն սպառիք եկեղեցոյն»։

1. Բացայայտ կ'ըսէ զայս Անանոսն. «Երբ տարի վերջ (607+36=101) կաղի եղաւ ի Բաւնն (3) (շուրջ Պրոսպանտ) եւ Պարսիկ յաղթեցին Հռոմայեցոց, Գուրս զպարեւ (602+7 = 609/10) եւ խորովու ի (609/10) տարին. նուաճեցին Չիթառիճը (Xitris) եւ Թեոփորոս պապիւր։ Եւ արիւն ըստ ասանկ, առնց մը եւ նոյն տարի, ուր էր բնաւ»։

ԱՅմատան օտարութեան մէջ նոյն տարին կը վաճառեն ծերունի կաթողիկոսն, որուն մարմինն սակայն կը բերեն իւր կաթողիկոսանիստ գիւղէն Աւան, եւ հոն իւր շինած եկեղեցւոյն մէջ կը թաղեն¹։

Պատմագիրքը² կու տան իրեն միաբան³ 26 տարի կաթողիկոսութիւն, որ չի համաձայնիր ժամանակագրութեան հետ, որ հաշուով վաճառն կ'իյնայ (591/2 - 26 =) 617/18ին, Պետք է շփոթութիւն մ'ենթադրել հոս եւ ի բայ ձգել վեց տարիներն. որով ստացուած 20ր ուղիղ կարելի կ'ըլլայ գետնել 591/2—610/11 տարիներու մէջ⁴։

Եանկարծառնել երեւոյթ մ'եղաւ Յովհաննէս պատմական հորիզոնին վրայ, որ իւր բովանդակ գործունէութեամբն կը պատկերէ միանշանակ բնականական ազդեցութեան մարմնացումն, իւրաքանչեւ շանացած էնն եւ շանային գեռերիւր առնն Ա. Պալայ «տիեզերական պատրիարքին» իրաւասութեան ներքեւ նուաճել Հայաստանի զուրի զուրի, Պարսիկ պետութիւնն իրազէտ էր իրեն ռեբերիմ թշնամոյն քաղաքագիտութեան եւ ուրիշ քայլերով գիտացաւ ուղիղ Հայոց եկեղեցին, եւ արդեամբ ալ, առանց նպատակի չէր Յովհաննէս գերութիւնն յԱՅմատան «եկեղեցւոյն բոլոր պատմերով»։

Թէ Բիզանդականը խորհեցան իւր աթոռոյն վրայ⁵ յաջորդ մ'ընտրելու, այս մասին բան մը չենք գիտեր, բայց գիտինք է ժխտել, իրենց ծննդատեան մէջ ալ իւր վիճակի չէին այսպիսի թոռներ փորձելու։

(Հարմարեցնել)

Հ. Ն. ԱՆԻՍԻՄՅԱՆ

Կեր Յովհաննէս կաթողիկոս, որ էր Հռոմոց իշխանութեան տակ եղող Հայաստանի մէջ, — իսկ Յովհ. Պատմ. 43. կը գրէ. «Եւ վառն զ ծերունի կաթողիկոսն Յովհաննէս ի փառաստականութեան ի նմա (ի կարին) ընդ նստին եւ նա ընթանալ»։⁶

1 Սէր. 54. 76—77։

2 Միայն Առաջին (88) է, որ ժ.Ձ. կ'սմ ըստ Ձեռագրին Ձ տարի քաշակաւած մ'ը համարի։ Ժ.Ձ սխալ է բոլորովին. թերեւս իմաստ մ'ունենայ պարզապէս Ձ. Մովսիսի մահուան (604) ետքը իրեն օրինաւոր կաթողիկոս նկատուած։

3 Յովհ. 43. Սէր. 26. Սմ. 77. 275։

4 Պետք է ըսել թէ Սերգիս խոսքէն, ուսկից սորված են նաեւ Եսայիք, կարելի չէ հետեւել թէ անպատճառապէս բոլորն (810/11) վաճառուած է Յովհաննէս. պատմական բացատրութիւնն է. «Եւ անքի վաճառեալ»։ Բայց միշտ բռնադատելի կ'ըլլայ երկարադէպ ձգողութիւն. եւ այսու. Սերգիսու մահուան տարին ալ գիտարութեանց կը բաղկին։

5 Յովհաննէս պատմութեան մէջ հարկ է նկատուել հոյսաւորութեան, քանի որ օրինաւոր կաթողիկոսին Մովսիսի կենդանութեան ժամանակ կը բարձրանայ աթոռն, եւ այն ոչ միայն չի համաձայնեմ ազգին։ Ուղիղ են ըստ այսմ Յովհ. Պատմաբանի «Տակառակալութեան» անուանեց (էջ 42). եւ Ռ. Խաւանի (Ք. 63) խոսքերը. «նստուցին կողմն (sic) Հռոմոց հոյսաւոր Մովսիսի զՕՏան ոմն երկարեց, որ ալ համարէն է ինչ հաշիւովեպէս Հայոց»։ Արքիմ. տղայն սակայն ամենայն մասամբ ուղիղ չէ. վառն զ յեանդը քով Յովհաննէս եւ կը դատուի կաթողիկոսաց Խաւան մէջ։

Գ Ի Ա Կ Ա Ն

ՈՒՂԱԿԱՆԻՔԵՆ ԽՆԴՐԱԾ ԸՆԹԻՒ

(Հարմարեցնել)

Չափապայմանութեան է հայերեն երեքպատիկ յ երու գործածութեան կանոնի գիտարութիւնն։ Մեր այն երեք գրերու արտասանութեան աստիճանաւորութեան վրայ գաղափար մը տալու համար բաւական է օտար լեզուաց նոյն կարգի գրերու հետ փոքր համամատուցութիւն մ'ընել, իր ամենեւեակի առական Ե ի հետ կը համամատ, որ լեզուն եւ խիտ հնչում մ'ունի. զ. օ. ВОРЯТЬ բառին մէջ, Միայն գործածութիւնն համամատութեան տակ չ'իյնար, վառն զի առաւ լեզուն ոչ երկբարաւ կազմող եւրոպական Ա ունի եւ ոչ ուրիշ Ս մը, այս պատճառաւ ստիպում է նշանակութիւնն Ա, Ե, Ա եւն գրերն ետքն իսկ Ե կը գրէ. Մեր — միշտ բաղաձայն եւ այն՝ մասնաշարժական (ոչ պատմական կամ նախապատմական) լաւ համամատութեան կը դուրս իտալական լեզուաց՝ բաղաձայնի յաջորդ Ա ի հետ, թէ հնչման եւ թէ գործածութեան տեսակէտէ. այսպէս guardia (gv-), suetus (sv-) եւ նման բառերու մէջ. իսկ — թէ իտալական Ա, Ե ձայնաւորներու յաջորդ Ա ի եւ թէ յուն. Ս ի յունագոյն հնչման հետ, ի հարկէ այնպէս երբ բարբառներու մէջ։

Նոյն Ս հնչման երեքպատիկ գրի ունի գանդիկ լեզուն ալ, որ երբեք իտալոսը համարած չէ գանդիկ ըստ կամքի ուզած տեղը գործածել. մին մեր Հ ի համապատասխանողն՝ միայն բառակիրքը կը գործածուի, երկրորդը մեր — ի նման միայն որչ գրերէ ետքը, իսկ երրորդը մեր — ի գիմաց եկողն բառամիջին։

Միանգամ ընդ միշտ աչքի առնելու ունենալն է ետքը, մեր Հ, — եւ ոչ գրերու իրարմէ անշառ եւ գոյութեան անկախ իրաւունքն, ոչ միայն ընդհանուր եւ միօրինակ՝ այլ նաեւ լեզուին օրինաց համաձայն հիմնական կը գտնենք յաջորդ կանոններն, զորոնք միտք առնելու համար ոնեւ գիտարութիւն չենք տեսներ, ոչ նորահայր կանոնի հետամտութիւնն եւ ոչ ալ գրչորոնք մանկանց, Այս կանոններն ի հարկէ անխտիր թէ գրաբարի եւ թէ արգի հայերենի ձայնական օրինաց եռութեան մէջն են, զոր հասարակութեան մտադրութեան յանձնել պատշաճ համարեցանք այս պատահականութիւն։

Հայերենի մէջ Ս հնչման համար ինչ սկզբէ կ'ուզէ ծագած ըլլայ կը գործածուի

Ա. Վ բառակիրքը եւ « ձայնաւորն ետքը, բացառութեան իշխուի գոյութիւն չունի բացարձակապէս այսպէս լաւեմ, բովանդակ։

Բ. Ի կը գործածուի միայն —, եւ ի գրերէ ետքը այսպէս բառակիրքն, արեւ, պատիւ։

Գ. — կը գործածուի բառամիջին՝ միայն բաղաձայնի ետքը այսպէս, թաւեմ, չաւեմ, նաւեմ։

Այս կանոններն այնպէս աշխարհի են, որ անխտիր ոնեւ Ս կը խոսարհի այս լծին տակ եւ ամբողջ գաղափար մասնաշարժութիւնն միակ բա-